

Розвиток культурно-освітньої сфери Поділля: сторінки історії

УДК 378(477.43/.44)“17/18”:057.87.023.5

А.Г.Філінюк, В.В.Моздір

Розвиток бібліотечної, книговидавничої і літературної справи на Поділлі наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст.

У статті зроблено спробу розкрити становище і тенденції розвитку бібліотечної, книговидавничої та літературної справ на Поділлі після включення до складу Російської імперії, у хронологічних рамках кінця XVIII – першої половини XIX ст., як органічних складових частин української культури. На основі вивчення та осмислення документів і конкретного фактичного матеріалу доведено, що бібліотечних установ у краї було надто мало, а їхній основний книжковий фонд становив переважно літературу польською, латинською, російською і низкою іноземних мов. Проте поступово в Подільській губернії сформувалася розгалужена бібліотечна мережа, яка складалася з публічної бібліотеки в губернському центрі, бібліотек церковних і світських навчальних закладів, а також приватних книгозбірень православного та римо-католицького єпископів і особливо заможної польської верхівки, зокрема Маковецького, І. Мархоцького, А. Орловського та інших. Цьому сприяли створення й функціонування друкарень, заводів і папірень, а також поява перших книжкових магазинів. Царська цензура намагалась контролювати видавничу справу, внаслідок чого більшість друкарень під тиском органів влади закривалася. Обґрунтовано, що в другій чверті XIX ст. під впливом українського національного відродження і Заходу намітилися не лише кількісні, а й певні прогресивні зміни у розвитку та змісті художньої літератури. Ключовим стало те, що українські селяни дедалі частіше ставали головними героями в творчості літераторів - переважно письменників польського походження. Пізніше цю естафету перейняло православне духовенство.

Ключові слова: бібліотека, книгодрукування, література, Поділля, розвиток, цензура, тенденції, прогресивні зміни.

На сучасному етапі зростає об'єктивна необхідність осмислення нашого історичного минулого, однією із важливих сфер якого є духовно-культурна спадщина нашого народу як на загальнонаціональному, так і регіональному

рівнях, яка протягом кінця XVIII – першої половини XIX ст. зазнала істотних трансформацій. Це повною мірою стосується бібліотечної, книговидавничої і літературної галузей.

Актуальність дослідження мотивується тим, що поки що ця проблема не стала предметом всебічного аналізу та висвітлення, хоча чимало аспектів проблеми зробили сучасні дослідники, зокрема, Д. Бовуа, Л. Баженов, С. Баженова, Ю. Блажевич, А. Боднар, О. Григоренко, С. Єсюнін, О. Завальнюк, А. Зародожнюк, В. Захар'єв, В. Ляхоцький, Г. Медведчук, П. Слободянюк, Т. Соломонова, А. Трембіцький, А. Філінюк та ін.

В розрізі теми на увагу заслуговує монументальна праця під авторством царського дослідника Д. Твєртінова у військово-статистичному огляді Подільської губернії. Певною мірою висвітлюється проблема і в працях Є. Сіцінського, П. Чубинського, М. Грушевського та ін. Значний внесок у висвітлення історії проблеми зробили сучасні дослідники, зокрема, Д. Бовуа, Л. Баженов, С. Баженова, Ю. Блажевич, А. Боднар, О. Григоренко, С. Єсюнін, О. Завальнюк, А. Зародожнюк, В. Захар'єв, В. Ляхоцький, Г. Медведчук, П. Слободянюк, Т. Соломонова, А. Трембіцький, А. Філінюк та ін.

Загалом на Поділлі бібліотечних закладів у досліджуваному періоді було небагато. Зокрема, бібліотеки функціонували при: Вінницькій, Кам'янець-Подільській, Немирівських гімназіях, училищі в Чорному Острові. Чи не найбільша книгозбірня існувала при православній семінарії, яка спочатку діяла на сході краю, а з початку XIX ст. – в Кам'янці-Подільському, та інших навчальних закладах. Фонди бібліотек були надзвичайно бідними і переважно іноземними мовами [10, с. 157]. Наприклад, у гімназіях, зокрема Кам'янецькій, вони формувалися літературою закритих польських освітніх установ [14, с. 477]. Спочатку в бібліотеках не було жодної російської книги, що пояснюється тим, що до 40-х рр. російська література була бідною [9, с. 272]. У 1833 р. в Кам'янці-Подільському була відкрита російська публічна бібліотека, яка до того називалися Подільською губернською публічною бібліотекою. Її фонд складався переважно з релігійної літератури на польській і латинській мовах [7, с. 188]. Багатьми на книги були приватні бібліотеки. Однією з найбільших була бібліотека єпископа Подільсько-Брацлавської єпархії Іоаникія, в якій були книги, видані багатьма європейськими мовами. Згодом одну з найбільших у Подільському краї приватну бібліотеку зібрав протоієрей М. Орловський, котра нараховувала 2349 рідкісних книг і рукописів й була найкращою з приватних книгозбірень на Поділлі за якісним складом книг, історико-краєзнавчим змістом та унікальністю рукописних фоліантів [40, с. 217].

У цей час формується різночинська інтелігенція, а розширення мережі навчальних закладів спричинило розвиток книгодрукування [26, с. 42] і запровадження цензури [13, с. 94-95]. Адаже до цього рівень культури українського життя настільки понизився, що книги слугували переважно лише для потреб релігійних обрядів [18, с. 384, 386]. Поділля тривалий час не бачило і друкарства. Було лише декілька друкарень. Книги, особливо богослужбові, завозились з Галичини, Польщі, Молдавії тощо. У 1790 р. В. Дзедушицький заснував власну друкарню в Яришеві, яка за наказом С. Потоцького у 1795 р. була

переведена до Тульчина [11, с. 110]. Деякі автори вказують, що в Подільській губернії було дві друкарні. Насправді ж, їх було набагато більше. Найбільшою з них була при губернському правлінні [10, с. 157; 13, с. 95], її заснування відносять до 1807 р. [7, с. 189]. Вона продукувала переважно офіційні документи [39, с. 240], в ній також друкувались губернські відомості, оголошення, афіші [10, с. 157]. З 1838 р. в друкарні почали тиражувати “Подольские губернские ведомости” [27, с. 21].

Друкарні в маєтках шляхти випускали незначну кількість видань, які відображали переважно видавничі інтереси власника друкарні. Натомість книговидавництво, що існувало у Могилів-Подільському, розвивалось як комерційне. Там друкувалася література, що користувалася попитом серед населення [39, с. 240]. Її з дозволу імператриці Катерини II перевіз із Дубосар православний священник М. Стрельбицький у 1795 р. Тут він продовжував випускати книги різними мовами. Серед них у 1797 р. були видрукувані Часослов та інші богослужбові книги [13, с. 94-95]. В 1808 р. батько і син Д. і Х.Ц. Штейн перемістили з Солобківців у Могилів-Подільський своє видавництво книг на івриті, яке функціонувало до 1819 р. й випустило в світ 24 книги [36, с. 397]. В містечку Миньківці (пізніше – Новоушицького повіту) в 1792 р., почала діяти друкарня, в якій було надруковано польською мовою “Іліаду” Гомера, “Гамлет” Шекспіра та інші художні твори [27, с. 21]. Її заснував поміщик І. Мархоцький [30, с. 207]. Зокрема, в друкарні “Гамлет” пробачив світ польською мовою в перекладі відомого діяча польського театру Яна Камінського (1777–1855). Тут друкували художні книги місцевих авторів і просвітницькі твори самого засновника. В ній вперше побачили світ переклади всесвітньовідомих творів з французької і німецької мов на польську [24, с. 59]. Водночас, з дозволу графа свою друкарню організували євреї [23, с. 132]. Тоді була заснована і папірня, яка виготовляла папір для друкарських потреб. Підприємство процвітало до 1824 р. і виробляло доброякісний папір для друку [30, с. 207]. В 1829 р. друкарня перейшла у власність її директора Ю. Вагнера. У 1832 р. він відрив друкарню в Дунаївцях, яка функціонувала нетривалий час [7, с. 190]. На її базі, крім бланків, квитанцій та інших канцелярських паперів для різних установ, друкувалися російською та польською мовами букварі, молитовники, інша релігійна й художня література. Після переїзду Ю. Вагнера до Кам’яця його верстатами заволоділи євреї, заробляв собі на життя [17, с. 16, 95].

Осередком народної просвіти у Подільському краю була Вінниця. В 1835 р. тут існувала слов’янська друкарня при жіночому монастирі [8, с. 45]. На Поділлі були і невеликі друкарні старовірів, які мешкали майже в 30 населених пунктах. Перша з них була заснована в містечку Янові Вінницького повіту на початку XIX ст. і діяла з 1809 по 1822 р. Тут друкувались релігійні книги російською мовою, а також різноманітна церковна продукція, необхідна при проведенні різних обрядових таїнств. В 1819 р. російською владою було вирішено закрити всі друкарні старовірів і залишити тільки одну у Москві. Тому власник друкарні Количев переїхав до с. Почапинецький Майдан на Літинщині, де

продовжував друкувати псалтирі, часослови, молитовники, Євангелія, по-вчання різних апостолів тощо. Однак вже в 1822 р. цю друкарню все дно було ліквідовано [13, с. 95].

Звісно, що постійними господарськими супутниками друкарень були папірні, що з'явилися на межі XVIII – XIX ст. З кінця XVIII ст. до 1855 р. таке виробництво існувало в с. Папірня Кам'янецького повіту. Воно з'явилося на місці паперової фабрики, відкритої тут біля 1820 р. До 1823 р належить перша згадка про папірню в с. Проскурівці Ушицького повіту, що була власністю землевласника Маковецького. На ній працювало тоді 9 робітників, які виготовляли писальний, друкарський папір і бібулу. В другій половині XIX ст. її обладнали папероробною машиною [30, с. 206, 207]. Вже в 1797 р. існувала папірня в с. Мартинівці Літинського повіту, власником якої був А. Орловський. На її потужностях вироблялося досить багато продукції: папір писальний, друкарський, картузний, бібулу, мала великі прибутки. Час ліквідації папірні невідомий. Тоді ж існувала папірня поміщика С. Биховського у с. Снітівка Летичівського повіту, продукцію якої продавали в навколишніх місцевостях. На папірні працював один майстер і один робітник, згодом – два робітники, які виготовляли папір для письма середньої якості, картузний і бібулу. Фабрика у 1800 р. була у вже згаданого поміщика А. Орловського в Межиріві. На ній виготовляли щороку паперу першого сорту – 900, другого – 1200 й останнього – 1350 стосів. Окрім того, на ній виробляли два сорти паперу для друку – близько 2085 стосів [30, с. 206].

Із приєднанням краю до Російської імперії Катерина II організувала на його теренах особливу цензуру в складі однієї духовної і двох світських осіб, які контролювали книгодрукування і ввезення іноземної літератури. 14 березня 1799 р. імператор Павло I розширив повноваження цензури, під пильним оком якої опинилися всі рукописи та книжки духовного змісту. За часів Олександра I, водночас із проведенням реформи освіти, зазнала подальшої трансформації цензурна справа. В липні 1804 р. на основі іменного указу було прийнято спільну постанову Сенату і Св. Синоду “Про духовну цензуру”, якою вперше було затверджено цензурний статут із чіткою регламентацією функцій цивільної і духовної цензури. Цивільна цензура контролювала видавництво підручників і методичних посібників із загальноосвітніх предметів, які вивчалися в навчальних закладах, а також стежила за іноземною і художньою літературою. Чинність духовної цензури поширювалася на всі книги релігійного змісту, особливо пов'язані з Святим Письмом, Законом Божим та історією церкви і віри на Русі [7, с. 95, 96]. Жорстока цензура торкнулась усіх українських літературно-релігійні видань [37, с. 125]. Згідно виданого в 1826 р. цензурного статуту, цензура зосереджувалася в спеціальних цензурних установах, підпорядкованих таємній поліції. Микола I був впевнений, що народна освіта і друковане слово приховують у собі небезпеку для устоїв самодержавства [28, с. 234]. 1844 р. через тотальний контроль і цензуру, велика частина друкарень при єпархіальних управліннях, монастирях та інших конфесійних закладах

почала закриватись [1, арк. 1-124]. Тому література народною мовою залишалась не виданою й була приречена на поширення в усній формі, або – в рукописних копіях, нерідко гинула і втрачалась [18, с. 401].

У цей період доля української книги була зв'язана з двома моментами. Перший із них полягав у вимозі нового часу, що спричинила відродження українського письменства з кінця XVIII ст. Друга зводилася до політики російського уряду, спрямованої на підриив його коріння. У попередні часи, коли проводилась завзята боротьба з Польщею і колонізацією, боротьба на культурному фронті набула релігійного забарвлення. Тим часом цивілізований світ взяв курс на подолання переваги релігії, на вільнодумство, емансипацію від церкви, на культурне просвітництво [21, с. 153].

Польські книги кількісно продовжували значно переважати [38, с. 193]. Книжкові крамниці лише почали з'являтися. Зокрема, одна працювала в Кам'янці-Подільському, інша – у Вінниці. Ціни на книги були високими, тому читаюча публіка намагалась виписувати їх із Варшави чи Санкт-Петербурга [10, с. 157]. До того ж, асортимент пропонованої літератури мало викликав інтерес у покупців. Тривалий час при відсутності спеціалізованих крамниць, подоляни купували книги на відпустах, ярмарках або в мандрівних крамарів. Зазначимо, що у Кам'янці-Подільському місцеві крамарі торгували книгами як додатковим товаром. Особливим попитом користувався богослужбовий друк, бо саме його купляли для дарування в храми, для навчання та виховання дітей, святкового і буденного читання [38, с. 190, 192].

Першу стаціонарну книгарню на Поділлі спробував відкрити у 70-х рр. XVIII ст. варшавський книгар-видавець М. Гроль, який створив власну книго-торговельну мережу. Філії його книгарень діяли у Львові, в усіх воєводських містах, зокрема у Кам'янці-Подільському. Спробу відкрити книгарню на Поділлі, теж у Кам'янці-Подільському, в 1807 р., зробив колишній керівник львівської філії магазину М. Гроля. Проте підприємство діяло нетривалий час. Тому впродовж першої половини XIX ст. поширенням книг у краї продовжували займатись мандрівні книгарі. Основу їх асортименту складала польська та іноземна, здебільшого франкомовна література. І вони були значно дешевшими – 2–5 злотих. Найдорожчими були словники, медичні та господарчі порадики, ціна яких сягала до 70–90 злотих. Стаціонарна книжкова торгівля на Поділлі почала розпочалася лише з 50-х рр. XIX ст., коли з'явився музичний магазин Модеста Биховського, де можна було придбати книги, і в якому працював А. Коціпінський [38, с. 191, 193, 196].

На теренах краю протягом 1813–1826 рр. діяло Російське біблійне товариство [25, с. 98]. В 1814 р. в Кам'янці-Подільському було засновано відділ біблійного товариства, представники якого займалися поширенням Біблії, пропагандою її авторитету. Книги продавались за доступною ціною або розповсюджувались безкоштовно. Священне писання російською мовою вкрай було потрібне в губернії, до того ж, у великій кількості. Книги надсилались на Поділля з інших міст імперії [2, арк. 7, 13, 25], адже Євангеліє в краї не

друкувались, примірники святого письма систематично надсилались до губернії. В 1820 р. з книгосховища Санкт-Петербурзького Російського біблійного товариства, комітету Московського у комітет Кам'янець-Подільського відділу було надіслано 60 примірників Біблії [3, арк. 17]. Того ж 1820 р. комітет Російського Біблійного Товариства відправив на Поділля ще 165 примірників книги на суму 1228 рублів [4, арк. 1]. У 1821 р. Мінський Комітет надіслав для Подільського 10 примірників Біблії польською мовою [5, арк. 1]. Комітет Подільського відділення з особливою старанністю постачав бажаючих Словом Божим. Біблію надсилали не лише жителям Подільської губернії, а й Бессарабії і Молдавії [2, арк. 50]. Слід зазначити, що майже не було мови і говірки, на яких би не були чуто мовлення слова Божого, Біблію вивчали на різних зібраннях. Втім, Біблія українською мовою не друкувалась, перший її переклад був зроблений значно пізніше Іваном Огієнком. Тому українською звучали лише окремі витяги з Святого Письма на таких зборах [6, арк. 9]. Всього членами організації без допомоги духовенства було поширено серед католицького і православного населення краю близько 30 тис. примірників релігійних книжок, опублікованих різними мовами [25, с. 98].

В письмі намітилася стійка тенденція розвитку від церковних і синкретичних форм до світської, зокрема художньої літератури [26, с. 42]. У період романтизму інтелігенція цікавила і надихала народна, тобто сільська культура [16, с. 327]. Мова стала в центрі уваги письменників і діячів театру, була засобом досягнення художньої майстерності [26, с. 43]. Пошук шляхів співробітництва між українцями і поляками активно здійснювався в XIX ст., в умовах втраченої обома народами свободи і державності. Тоді цю місію взяли на себе не тільки політики, ділові кола, духовенство, а в першу чергу інтелігенція та її авангард – поети, прозаїки, драматурги [12, с. 3]. У 20–30-х рр. XIX ст. в краї виникли літературні, музичні, драматичні гуртки [37, с. 100]. Через розвиток і поширення літератури та міжнаціональне існування, на що не міг не вплинути просвітницький рух на Заході, відбувався синтез культур [34, с. 30].

Спочатку польська література вирізнялася вузькістю моральних ідеалів і крайнім політичним містицизмом, які були явно виражені в поезії. Мали виключно панський характер, дійові особи – пани; любов і панські забави – їх зміст. На такій літературі виховувалась польська молодь. Сатира і критика не були притаманні. Сила самозакоханості і підпорядкування деспотичній суспільній думці [9, с. 239-240]. У 1826–1830 рр. при Кам'янець-Подільському театрі існував літературний гурток, до складу якого входили місцеві поети М. Гославський, Ф. Ковальський, Т. Зашевич й ін. На своїх зібраннях вони читали патріотичні вірші, вивчали та поширювали поезію А. Міцкевича. У Балтському повіті діяв музично-літературний гурток, активними учасниками якого були відомий мандрівний польсько-український поет Т. Падура, композитори Я. Комарницький, Г. Відорт й ін. Гуртківці шанобливо ставились до української культури і народу, прагнули розмовляти українською мовою. Слова і музику про народного героя Устима Кармалюка “За Сибіром сонце сходить” написа-

ли Т. Падура і Я. Комарницький. Добре знав Поділля, писав про край і Україну С. Гощинський, який у своєму творі “Канівський замок” змалював справедливу боротьбу гайдамаків проти поміщиків [32, с. 162]. Після поділів Речі Посполитої в літературі дедалі більш яскраво відображалось реальне життя народу, який потрапив у дуже скрутне становище. Тим самим вона сприяла зростанню національної самосвідомості подолян [19, с. 151]. Проте незабаром, у колі польської творчої інтелігенції, в 1820-х рр., з’явилася унікальна за своїм місцем і значенням “українська школа”, яка проіснувала до початку ХХ ст. [12, с. 3]. Вона характеризувалась тим, що під впливом романтизму, відбулось певне зближення з місцевою народною історією [9, с. 251]. Звернення до народної словесності, до вивчення народного життя мало надзвичайно важливі наслідки для українського відродження [29, с. 322]. Тож, український романтизм мав, попри загальні риси, власні прикмети. Він виявив зацікавлення народною поезією, народним побутом, малодослідженим героїчним минулим і виявив любов до національної самобутності [33, с. 228], фольклорних інтересів, що стало загальною рисою для слов’янських народів на початку ХІХ ст. [41, с. 39]. Феномен “української школи” полягає ще й у тому, що вона, об’єднавши польських літераторів за спільними інтересами, вперше визнала Україну, український народ як націю, що має право на суверенність, зображувала соціально дійсність у її контрастах і протиріччях, активно популяризувала історію та культуру України [12, с. 3]. “Українська школа” в історичній науці вивчала переважно історію Правобережної України [31, с. 182]. Чи не основною причиною становлення “української школи” стали ліквідація Речі Посполитої як держави, – справедливо вважає професор С. Баженова [12, с. 14]. В мові її представників зустрічається багато українізмів [9, с. 252]. Честь першого починання в українській етнографії належить полякові З. Доленга-Ходаковському, за життя відомого під ім’ям А. Чарнецький (1784–1825). Це був справжній піонер етнографії, відданий справі до фанатизму. Власними ногами він пройшов майже всю Україну, зібравши величезні скарби народної пісні. Ходаківський першим пішов у народ. Його етнографічні записки не були повністю опубліковані. Він наштовхнувся на нерозуміння його ідей серед громадянства, яке гальмувало його роботу [22, с. 238, 239]. Потім, у 20-х рр., школа ця розпадається на дві течії козацько-польську і шляхетсько-польську. Обом школам поклав початок А. Мальчевський поезією “Марія”. Засновником козацько-польського руху був І. Залеський. Характер його поезії – об’єктивна лірика. Одночасно із І. Залеським писав С. Гощинський, який оповідав про народні забобони і гайдамачину, яка уявлялась йому романтичним бандитизмом.

Їх послідовником був Михайло Чайковський, який прославився своїми повістями в 30–40-х рр. [9, с. 252]. Численні рукописні збірки українських народних пісень будять загальне зацікавлення польської громадськості [15, с. 11]. Захоплювала багатьох польських письменників і краса української пісні [35, с. 303]. В аристократичних салонах співалися українські пісні [31, с. 182].

Також у польському середовищі поширилося “козакофільство” і потреба вивчати українську мову. В 20–40-х рр. головним героєм творів виступає козацтво. Але то було не справжнє козацтво з його запеклою боротьбою з тією ж Польщею за політичну, соціальну і національну свободу, а сфантазоване, віддане Речі Посполитій, покірне козацтво [12, с. 15, 16]. Ця література, захопила польську публіку краю [9, с. 255]. Однак, для деякого місцевого панства було дивно і воно собі не могло уявити, що мова його хлопа може стати мовою літератури, науки і мистецтва. Вони не могли собі уявити, що український народ зможе зайняти своє місце в культурній ніші [20, с. 151].

Після повстання 1830–1831 рр. на літературну сцену виходить великий поет польського романтизму Ю. Словацький (1809–1849). У 1843–1845 рр. була створена реалістична в своїй основі п’єса “Фантазій”, в якій змальовано узагальнюючий критичний портрет польського помісного дворянства тих часів на прикладі розореного подільського шляхтича [19, с. 154]. Зробивши певні висновки з невдалого повстання, передова частина польського суспільства усвідомила, що основною рушійною силою в його боротьбі є український народ і в цьому зв’язку на перший план висувалось завдання глибокого і всебічного пізнання народу, тому почалось широке збирання етнографічного матеріалу [41, с. 45]. Прихований страх царської влади перед відродженням польського патріотизму, радикалізація польського емігрантського середовища виразився в посиленні репресій після “Весни народів” 1848–1849 рр. Цього разу репресії торкнулися польських періодичних видань “Gwiazda”, “Tygodnik Petersburski”, “Athenaeum”. Журнал “Gwiazda” (1846–1849 рр.), редакторами якого були З. Фіш, Ю. Юркевич і А. Марченковський, призначався для небагачоючиської еліти таких міст, як Кам’янець-Подільський [14, с. 485].

Таким чином, у розвитку бібліотечної, книговидавничої і літературної справи на Поділлі наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. відбулись істотні зміни. Але бібліотечних установ було надто мало, а їх основний книжковий фонд становив переважно польську, російську та іноземну літературу. Царська цензура тримала під контролем видавничу справу, в зв’язку з чим більшість друкарень була закрита. Певний прогрес був у літературі, адже українські селяни ставали головними героями в художній творчості літераторів – переважно письменників польського походження. Поступово їх естафету переймала різночинська українська інтелігенція.

Список використаних джерел і літератури

1. Держархів Хмельницької області. Ф.-685. Оп. 2. Спр. 191. 124 арк.
2. Держархів Хмельницької області. Ф.-741. Оп. 1. Спр. 1. 56 арк.
3. Держархів Хмельницької області. Ф.-741. Оп. 1. Спр. 2. 48 арк.
4. Держархів Хмельницької області. Ф.-741. Оп. 1. Спр. 3. 3 арк.
5. Держархів Хмельницької області. Ф.-741. Оп. 1. Спр. 4. 31 арк.
6. Держархів Хмельницької області. Ф.-741. Оп. 1. Спр. 5. 183 арк.
7. Город Каменец-Подольский. Историческое описание священника Е. Сецин-

ского (В память исполнившегося в 1893 году столетия воссоединения Подолии с Россией). Киев: Тип. С. В. Кульженко, 1895. 279 с.

8. Историческое описание Винницы, уездного города Подольской губернии // Михайло Якимович Орловський (1807–1887). Вибрані праці /упоряд. А. М. Трембiцький, С. М. Єсюнін. Хмельницький – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2007. Ч. 1. С. 40-48.

9. Михальчук К. Поляки Юго-Западного края // Чубинский П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским географическим обществом. Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским /изд. под набл. П. А. Гильтебрандта. Санкт-Петербург, 1872. Т. 7. Вып. 1; Евреи. Поляки. Племена малорусского происхождения. Малоруссы (статистика, сельский быт, язык). С. 215-291.

10. Тверитинов Д. В. Подольская губерния [по рекогносцировкам и материалам, собранным на месте, составлял Ген. штаба кап. Тверитинов]. Санкт-Петербург : Тип. Департамента Генерального Штаба, 1849. [4], 1590, 96 с., [16] л. табл.

11. Баженов Л. В. Польська громада Могилівщини та її видатні представники у XIX – на початку XX ст. // Третя Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція. Могилів-Подільський, Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. С. 105-115.

12. Баженова С. Е. Проблеми історії та культури України в історико-краєзнавчих і художніх творах представників “української школи” в польській літературі 1820–1890-х років: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук: спец. 07.00.01 – історія України. Чернівці, 2010. 36 с.

13. Блажевич Ю. І. Подільська православна єпархія в період становлення та зміцнення своїх позицій у регіоні (кінець XVIII – 50-ті роки XIX ст.): дис. ... канд іст. наук: спец. 07.00.01 – історія України. Кам'янець-Подільський, 2012. 253 с.

14. Бовуа Д. Гордиев узел Российской империи: Власть, шляхта и народ на Правобережной Украине (1793–1914) /[автор. пер. с фр. М. Крисань]. Москва: Новое литературное обозрение, 2011. 1008 с.: ил.

15. Болгарович З. Є. Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. Київ: Наук. думка, 1976. 139 с.

16. Вільшанська О. Л. Культура українського села // Історія українського селянства: Нариси в 2-х т. Т. 1. Київ: Наук. думка, 2006. С. 327-349.

17. Гандзюк С. Отроків. До кращого життя. Дрогобич: Видав. фірма “Відродження”, 2008. 45 с.

18. Грушевский М. С. Очерк истории украинского народа. Санкт-Петербург: Общественная польза, 1906. 512 с.

19. Дьяков В. А. Развитие культуры в ее взаимосвязи с ростом национального самосознания (середина XVIII – середина XIX в.) // Краткая история Польши: С древнейших времен до наших дней /отв. ред. В. А. Дьяков. Москва: Наука, 1993. С. 145-158.

20. Ефименко А. Я. История Украины и ее народа. Санкт-Петербург : Тип. Т-ва “Общественная польза”, 1907. 174 [1] с.

21. Єфремов С. В тісних рямцях. Українська книга в 1798–1916 рр. // Єфремов С. Вибране: статті. Наукові розвідки. Монографії /[упоряд., передм. та прим. Е. Соловей]. Київ: Наук. думка. 2002. С. 151-180.

22. Єфремов С. О. Історія українського письменства / [худ. оформ. В. М. Штогриня]. Київ: Феміна, 1995. 688 с.

23. Захар'єв В. А. Вклад подоляна Валеріана Дзедушицького та Ігнація Мархоцького у реформи відносин на селі кінця XVIII – першої половини XIX ст. // П'ята Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція: Матеріали конф., 16–17 жовтня 2015 р., м. Могилів-Подільський Вінниця: ПП Балюк І.Б., 2015. С. 129-138.

24. Захар'єв В. А. Театралізовані дійства та розвиток музичного мистецтва у “Миньковецькій державі” // Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наук. праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2014. Т. 21. С. 56-69.

25. Зваричук Е. О. Благодійна діяльність римо-католицької церкви на Поділлі у XIX ст. // Міжнародні відносини в контексті українського державотворення: історіографія та сучасність (міжн. наук. “круглий стіл” у дні проведення в Хмельницькій області міжнародного фестивалю національних культур: української, російської, польської, вірменської, єврейської, литовської, турецької (15 вересня 2001 р., Кам'янець-Подільський): Наук. збірник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-т, інф.-вид. відділ, 2001. С. 98-101.

26. Злыднев В. И. Типология культуры народов Центральной и Юго-Восточной Европы в эпоху формирования наций и проблемы периодизации // Культура народов Центральной и Юго-Восточной Европы XVIII – XIX вв. Типология и взаимодействия / [Свирида И. И. (отв. ред.)]. Москва: Наука, 1990. С. 35-45.

27. Історія міст і сіл Української РСР в 26 т. Хмельницька область. Київ: УРЕ УРСР, 1971. 707 с.

28. История Украины: Краткий курс. Киев: Изд-во АН Укр. ССР, 1948. 836 с.

29. Культ народности и козацкий романтизм. Начатки народности // Украинский народ в его прошлом и настоящем / [под ред. Ф. К. Волкова [и др.]. Санкт-Петербург: Тип. т-ва “Обществ. Польза”, 1914. Т. 1. Электрон. текст. дан. (1 файл : 179 Мб). С. 321-323.

30. Медведчук Г. К. До історії папірень на Поділлі // Науковий вісник “Межибіж”: Матеріали Шостої науково-краєзнавчої конференції “Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України” / під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембцького та ін.]. Меджибіж – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2012. – Ч. 1. С. 205-208.

31. Надольна В. В. Етнокультурні взаємовпливи на Волині // Проблеми українського державотворення: історія і сучасність / [гол. ред. М. Ю. Костиця. У 2-х т. – Т. 2: Наук. збірник “Велика Волинь”: Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. Вип. 35. Житомир: М. Косенко, 2007. С. 180-186.

32. Нариси з історії Поділля: на допомогу вчителю / [Л. В. Баженов, І. С. Винокур, С. К. Гуменюк, О. М. Завальнюк та ін.]; відп. за вип. І. С. Винокур]. Хмельницький: Облполіграф видав, 1990. 328 с.

33. Перший – дворянський період – 1780–1840. Східноукраїнські землі // Семчишин М. Тисяча років Української культури. (Історичний огляд культурного процесу). Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто: Бібліотека Українознавства, 1985. Т. 52. С. 213-247.

34. Петриченко Н. Г. Імагологічний аспект прози “Української школи” в польській літературі // Філологічні трактати. Т. 1. № 2'2009. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/>

bitstream/123456789/9597/1/4.pdf. Назва з екрану. С. 30-42.

35. Родзикевич В. На крилах романтизму: “Українська школа” у польському письменництві // Історія української культури. Побут, письменництво, мистецтво, театр, музика / за ред. І. Крипякевича. Вид. 4., стереот. Київ: Либідь, 2002. 656 с.

36. Российская Еврейская Энциклопедия. Москва: Российская Академия Естественных Наук, Научный фонд “Еврейская энциклопедия”, “Эпос”. Т. 5. 2004. С. 397.

37. Слободянюк П. Українська церква: історія руїни та відродження. Хмельницький, 2000. 266 с.

38. Соломонова Т. Р. Книжкова торгівля на Поділлі першої половини XIX ст. // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наук. праць. Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2008. Т. 11: Матеріали сьомого круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі. Присвячено 90-річчю Кам’янець-Подільського національного університету”. С. 190-197.

39. Соломонова Т. Р. Могилів-Подільський як книговидавничий центр Поділля (наприкінці XVIII – перша чверть XIX ст.) // Друга Могилів-Подільська краєзнавча конференція. Могилів-Подільський, Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2006. С. 236-240.

40. Трембiцький А. М., Трембiцький А. А. Протоієрей Михайло Якимович Орловський – дослідник історії Меджибожа // Наук. вісник “Межибіж”: Матеріали Другої наук.-краєзн. конференції “Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України” / [під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембiцького та ін.]. Меджибіж – Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2009. Ч. 2. С. 212-221.

41. Юзвенко В. А. Українська народна поетична творчість у польській фольклористичній XIX ст. Київ: Вид-во АН України РСР, 1961. 132 с.

Anatoly Filinyuk, Vitalii Mozdir

The development of library, book publishing and literary work in Podillia at the end of XVIII – the beginning of XIX st.

The article attempts to reveal the situation and trends in the development of library, book publishing and literary affairs in Podillia after being included in the Russian Empire, in the chronological framework of the end of the XVIII – the first half of the nineteenth century as organic components of Ukrainian culture. Based on the study and comprehension of documents and concrete factual material, it has been proved that there were too few library institutions in the province, and their main book fund consisted mainly of literature in Polish, Latin, Russian and a number of foreign languages.

However, gradually in the Podilsky province, an extensive library network was formed that consisted of a public library in the provincial center, libraries of church and secular educational institutions, as well as private bookshops of the Orthodox and Roman Catholic bishops and especially the wealthy Polish elite, in particular, Makovetsky, I. Markhotsky, A. Orlovsky and others. This was facilitated by the creation and operation of printing houses, factories and paper, as well as the emergence of the first bookshops. Tsarist censorship attempted to control the publishing business, which resulted in the closure of most

printing companies under pressure from the authorities. It is substantiated that in the second quarter of the nineteenth century. Under the influence of the Ukrainian national revival and the West, there were not only quantitative but also certain progressive changes in the development and content of fiction. The key was that Ukrainian peasants became more and more often the main characters in the work of writers – mostly writers of Polish descent. Later, this relay was taken over by the Orthodox clergy.

Keywords: library, book printing, literature, Podillya, development, censorship, tendencies, progressive changes.

А.Г. Филинюк, В.В. Моздир

Развитие библиотечного, книгоиздательского и литературного дела на Подолье в конце XVIII – первой половине XIX в.

В статье предпринята попытка раскрыть положение и тенденции развития библиотечного, книгоиздательского и литературного дела на Подолье после включения в состав Российской империи, в хронологических рамках конца XVIII – первой половины XIX в., как органических составляющих украинской культуры. На основе изучения и осмысления документов и конкретного фактического материала доведено, что библиотечных учреждений в крае было крайне мало, а их основной книжный фонд становил преимущественно литературу на польском, латинском, русском и рядом других иностранных языках. Однако постепенно в Подольской губернии сформировалась целая библиотечная сеть, которая состояла с публичной библиотеки в губернском центре, библиотек церковных и светских учебных заведений, а также частных библиотек православного и римо-католического епископов и особенно богатой польской верхушки, в частности Маковецкого, И. Мархоцкого, А. Орловского и других. Этому содействовало создание и функционирование типографий, заводов и бумажных фабрик, а также появление первых книжных магазинов. Царская цензура стремилась контролировать издательское дело, вследствие чего большинство типографий под давлением органов власти была закрыта. Обосновано, что во второй четверти XIX в. под влиянием украинского национального возрождения и Запада наметились не только количественные, но и некоторые прогрессивные изменения в развитии и содержании художественной литературы. Ключевым стало то, что украинские крестьяне все чаще становились главными героями в творчестве литераторов – преимущественно писателей польского происхождения. Позже эту эстафету стало перенимать православное духовенство.

Ключевые слова: библиотека, книгоиздание, литература, Подолье, развитие, цензура, тенденции, прогрессивные изменения.

Одержано 1 вересня 2017 року